

Zeekleilandschap: naar een hogere biodiversiteit

foto Hans van den Bos

Plan Tureluur, voortvarend uitgevoerde binnendijkse natuurontwikkeling aan de zuidkust van Schouwen.

Het binnendijkse zeekleigebied beslaat een groot deel van ons land. Het is een relatief jong landschap dat volop in beweging is. De biodiversiteit is ongelijk verdeeld, vooral in het grote areaal rationeel verkavelde landbouwgebied voelen maar weinig soorten zich thuis. Deskundigen denken dat dit landschap ecologisch meer potentie heeft.

We treffen het Zeekleilandschap aan in de Zeeuwse en Zuid-Hollandse Delta, de Nederlandse zeekleipolders en droogmakerijen, het Friese en Groningse terpenlandschap, de voormalige Zuiderzeekust en de nieuwe

polders. Al de genoemde gebieden hebben markante landschappelijke karakteristieken die veel te maken hebben met de vaak eeuwenlange strijd tussen zee en de bewoners. Ze vertellen veel over onze cultuur, over onze oorsprong, zeg maar gerust over de Nederlandse identiteit.

Het landschap is door de mens gemaakt en sinds het ingedijkt is, in belangrijke mate door de mens beïnvloed. Overal is er sprake van kunstmatige ontwatering en peilbeheersing en bijna overal is het in agrarisch gebruik. Het landschap is kaal en open, met weinig ander reliëf dan kades en dijken. Soms zijn de gebieden bekend – denk aan Beemster, Hoekse Waard, het Groningse Hoogeland – en op een bepaalde manier ook wel geliefd, maar dat komt niet door

hun uitbundige natuur, uitzonderingen daargelaten.

Natuurwaarden

Het weinig gevarieerde landschap is relatief soortenarm, al zijn er wel degelijk kenmerkende soorten en levensgemeenschappen. Illustratief is dat het forse areaal zeekleigebied heeft geleid tot de aanwijzing van slechts negen Natura 2000-gebieden. In de meeste gebieden zijn het vogels die tot de bijzondere status hebben geleid: overwinteraars nog vaker dan broedvogels. In een handjevol Zeeuwse gebieden ligt de kwaliteit in de zilte graslanden langs voormalige kreken (H1330). Hier ligt ook het Europees bolwerk voor de habitatsoort kruipend moerasscherm. Veruit de bekendste gebieden uit het rijtje van ne-

gen zijn de vogelrijke Lepelaarplassen en Oostvaarderplassen.

Biodiversiteit: winst en verlies

In het zeekleigebied is door veranderingen in de agrarische bedrijfsvoering de laatste halve eeuw veel biodiversiteit verloren gegaan. Tegelijkertijd ontwikkelde zich in de IJsselmeerpolders grootschalige nieuwe natuur, zoals zoetwaterkleimoerassen en loofbossen. En meer recent ontwikkelde men in Zeeland binnendijkse natuur als compensatie voor verdwenen buitendijkse natuur.

Deskundigen menen dat in het Zeekleilandschap ecologisch meer mogelijk is. Het idee is dat er tot nog toe nog te weinig aandacht is geweest voor de ontwikkeling van biodiversiteit. In de praktijk blijkt dat kennis over stuurfactoren en stuurprocessen ontoereikend is, of onvoldoende is samengebracht om de beoogde doelen voor natuurbeheer en natuurontwikkeling waar te maken. Dit is de achtergrond van de conclusie van het OBN-deskundigenteam Laagveen- en zeekleilandschap in zijn preadvies (2008), dat hier gerichte kennisontwikkeling nodig is.

Inzicht in knelpunten en succesfactoren

In een verkennende studie die binnenkort wordt gepubliceerd hebben onderzoekers van Alterra knel-

punten en succesfactoren geïnventariseerd. In hun aanpak steunden de onderzoekers op twee pijlers. Enerzijds hebben zij gebruik gemaakt van een theoretisch instrument - de zogenaamde landschapssleutel - om gebiedstypen op regionale schaal in te delen op grond van landschap, geomorfologie, bodem, hydrologie en vegetatie. Gebiedstypen zijn vervolgens gekoppeld aan ontwikkelingsseries en beheer. Anderzijds hebben de onderzoekers terreinbeheerders geïnterviewd om per gebied inzicht te krijgen in de belangrijkste succesfactoren en belemmeringen bij het beheer van natuurgebieden. Specifiek is gevraagd naar factoren op drie schaalniveaus, namelijk: landschap (en regio); gebied; standplaats (en habitat). De knelpunten zijn benut om onderzoeksvragen te formuleren. De succesverhalen dienen als richtinggevende voorbeelden.

Projectleider Gerard Jagers op Akkerhuis zit met zijn team midden in de laatste fase van de studie: het formuleren van concrete onderzoeksvragen. Hij is daarom nog voorzichtig als het gaat om conclusies. Het is hem wel opgevallen dat er een grote overeenkomst is in de geconstateerde knelpunten in de verschillende gebieden. Veel voorkomende problemen zijn de afwezigheid van dynamiek van water, verzoeting, verzuring, verzuring door pyrietoxidatie, overlast van ganzen buiten en soms

ook binnen natuurterreinen, en verdroging van natuurgebieden door de hoge ligging ten opzichte van de agrarische omgeving. "Het heeft me verbaasd dat zeer wezenlijke zaken, zoals de verdroging van hoger in het landschap liggende natuurterreinen, in de praktijk een groot probleem kunnen zijn, maar zonder dat het wordt opgelost. Of dat wordt geconstateerd dat gebrek aan waterdynamiek en zout met een technische ingreep als aanleg van een duiker hersteld zou kunnen worden, maar dat dit lang niet overal is gebeurd."

Positief verrast is Jagers op Akkerhuis over de waarde die een goede sociale context voor natuurontwikkeling kan hebben. "Een mooi voorbeeld is hoe in Zeeland al in een vroeg stadium de verschillende partijen bij elkaar zijn gaan zitten om de praten over projecten als een Plan Tureluur. Mede als gevolg van deze aanpak is de EHS voorspoedig gerealiseerd."

Het is de bedoeling dat in een volgend project de onderzoeksvragen aangepakt gaan worden. De resultaten daarvan zullen uiteindelijk moeten leiden tot een daadwerkelijke verhoging van de biodiversiteit. [HvdB]

Voor meer informatie:
gerard.jagers@wur.nl

Atlantic Seminar in Ilperveld *verslag van een excursie*

Het intensiveren van contact tussen deskundigen op internationaal niveau is een wens van OBN, want nauwere samenwerking leidt tot meer kennis en dit zal de effectiviteit van het kennisnetwerk vergroten. Het Atlantic Seminar dat begin december in Nederland plaatsvond, was daarvoor een uitgelezen mogelijkheid. En zo kon het gebeuren dat een groep buitenlandse collega's op een ijskoude winterdag neerstreek in het bezoekerscentrum van het Ilperveld.

Namens het deskundigenteam Laagveen- en zeekleilandschap introduceerde Annemieke Kooijman (Universiteit van Amsterdam) eerst het kennisnetwerk OBN. Vervolgens ging zij over op het inhoudelijke thema van die dag: haar onderzoek naar een meer natuurlijk peilbeheer in het Ilperveld. Of concreter, hoe een meer natuurlijk peilbeheer kan bijdragen aan een verbeterde waterkwaliteit en dus aan het behoud en herstel van de bijzondere habitattypen in dit moerasgebied. Zij schetste de kern van het probleem: de combinatie van het in de huidige toestand gefixeerde waterpeil en de noodzaak om 's zomers water uit omliggende landbouwgebieden in te laten. Water dat zwaar vervuild is met nitraat en fosfaat. "Dat in- en uitpompen van water in onze natuurrezervaten is als het doorspoelen van een wc. Heel veel rommel blijft achter in de natuur."

De volgende spreker, Ron van 't Veer wist veel te vertellen over het Ilperveld. Hij noemde dit natuurgebied

een overblijfsel van een oude landbouwpraktijk, te midden van een modern landschap. En dat botst. Vervolgens zijn de deelnemers in een open boot het gebied in gevaren. Iedereen dik aangekleed, met dekens op schoot tegen de kou. Op enkele plekken zijn de gasten aan land gegaan om de verschillende habitattypen te bekijken. Natuurlijk kon het deinen op de trilvenen daarbij niet ontbreken. In de einddiscussie in het bezoekerscentrum vroeg men zich af hoe de weidevogels zich hier konden ontwikkelen. Slecht dus. Ook verbaasden de gasten zich over de langjarige starre contracten die met de boeren werden gesloten.

Gelijktijdig verzorgde het DT Duin- en kustlandschap een seminar over kust- en duinbeheer, met een excursie in de duinen van PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland.

[verslag en foto Mark Brunsveld]

Veldwerkplaatsen

Dit voorjaar zijn er weer een aantal veldwerkplaatsen gepland.

9 april 2013

Teken & natuurbeheer: de laatste stand van zaken

Locatie: ergens in Noord-Holland

22 mei 2013

Libellen als kwaliteitslabel

Locatie nog niet bekend

De programma's met alle details komen binnenkort beschikbaar. U kunt zich nu al opgeven door te mailen naar aanmelden@veldwerkplaatsen.nl

Het actuele overzicht ziet u op www.veldwerkplaatsen.nl onder het kopje 'Agenda.'

Preadvies kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt

Assepoesters, zo noemen de onderzoekers de kleine ecotopen in het nat zandlandschap, die in potentie zeer waardevol zijn maar in de praktijk niet tot hun recht komen. De reden: omdat ze zo klein zijn, meestal geïsoleerd liggen en kennis van deze bijzondere systemen bij de beheerders niet altijd voldoende aanwezig is. Een nieuw omvangrijk OBN-preadvies zet de Assepoesters op de kaart en belicht hun bijzondere kwaliteiten en problemen.

foto Gert-Jan van Duinen

Basenarm hellingveen op Brunssummerheide.

Van het nat zandlandschap kennen we de goed onderzochte ecosystemen zoals hoogvenen, natte graslanden, vennen en natte heiden. Maar in dit landschap vinden we eveneens kleine en minder bekende ecotopen. Ook op de grens met het beekdallandschap zijn ze te vinden, met name in hoog-laag gradiënten die onder invloed staan van grondwatersystemen. Ze zijn gekenmerkt door vochtige tot natte, min of meer zure, soms zwak tot zelfs sterk gebufferde, voedselarm- tot matig voedselrijke omstandigheden. Een ander kenmerk is hun geïsoleerde positie in het landschap: de afstanden tussen gelijke ecotopen is doorgaans groot, wat uitwisseling van soorten niet eenvoudiger maakt. Het kan gaan om wat grotere ecosystemen, zoals berkenbroekbossen, maar veel vaker zijn de locaties klein. De kleinste van de kleine ecotopen – bronnen – meten soms slechts enkele vierkante meters. De kleine ecotopen bezitten vaak een hoge biodiversiteit. Niet voor niets zijn de hellingvenen, vochtige heischrale graslanden, gradiëntvenen met trilveen, alkalische laagvenen en berkenbroekbossen onderscheiden als Natura 2000 habitatype. Voor veel van de locaties gelden daarom instandhoudingsdoelen.

Waarom dit preadvies?

Door de grootschalige ontginningen, waterwinningen, ontwatering en de sterke intensivering van het

landbouwkundig gebruik rondom natuurgebieden zijn veel van de kleine ecotopen in aantal en kwaliteit ernstig gedegradeerd. Hun schaal en rijkdom maakt de ecotopen extra kwetsbaar voor ingrepen van buitenaf, voor de gevolgen van isolatie en voor verandering van het grondgebruik.

De laatste jaren is er in toenemende mate interesse voor de kleine ecotopen in het nat zandlandschap, maar samenhangende aandacht voor hun functies ontbreekt. Evenmin is bekend wat de belangrijkste kennishiaten zijn voor behoud en herstel van deze systemen. En de door terreinbeheerders noodgedwongen gehanteerde 'trial and error' aanpak blijkt niet altijd een succes. Daarom vonden DT Nat zandlandschap en DT Beekdalen het de hoogste tijd voor een goed overzicht van de terreinen en een door kennis onderbouwde identificatie van knelpunten en herstelmaatregelen.

Overzicht kleine ecotopen

In dit preadvies is een kennisinventarisatie uitgevoerd naar de kleine ecotopen van het nat zandlandschap en het aangrenzende deel van het beekdal. Een consortium van onderzoeksinstituten bracht met vele betrokken onderzoekers en terreinbeheerders een schat aan informatie bij elkaar. Volgens projectleider, coördinator en onderzoeker Roland Bobbink (Onderzoekcentrum B-Ware) heeft

de krachtsinspanning geleid tot een behoorlijk volledig overzicht van de locaties. Uit de lijst van alle kleine ecotopen is een selectie gemaakt in die ecotopen waarvoor uitwerking het meest nodig is; criteria hierbij waren: ze zijn echt klein en er zijn veel kennishiaten.

Zo zijn een vijftal groepen van kleine ecotopen onderscheiden en uitgewerkt:

- Bronnen
- Basenrijke en basenarme hellingvenen
- Kwelplekken
- Wilgen- en gageelstruwelen
- Berkenbroekbossen

Van elke groep is een algemene kenschets gegeven. De karakteristieke flora en fauna is beschreven, en standplaatscondities en sleutelprocessen zijn gekarakteriseerd. Veel is geschreven over het beheer. Nog meer aandacht kregen de diverse bedreigingen en aantastingen. Tenslotte is uitvoerig stilgestaan bij potentiële en uitgevoerde herstelmaatregelen. De kennis en ervaringen van terreinbeheerders is bij deze inventarisatie nadrukkelijk gebruikt. Op basis van dit totaaloverzicht zijn kennishiaten benoemd die effectief herstelbeheer of herinrichting in de weg staan. Dit schept mogelijkheden om in de toekomst gericht onderzoek naar deze kennishiaten uit te voeren, zodat effectieve maatregelpakketten kunnen worden ontwikkeld.

Berkenbroekbos

“Berkenbroekbos is een wat apart biotoop in dit rijtje”, zegt Bobbink. “Want ze zijn niet altijd klein. Toch komen ze in Nederland in vele situaties kleinschalig voor. Vaak zijn het ‘restplekjes’ omdat korte vegetaties bevoordeeld worden. Wel is er sprake van aanzienlijke kennisleemten. Daarom hebben we ze toch meegenomen bij de kleine ecotopen. Anders dan in Vlaanderen waar nog schitterende kleine berkenbroekbossen in de bovenloop van beken liggen, hebben wij in Nederland nauwelijks meer oud berkenbroek.” Hij zegt dat het beheer van berkenbroek eenvoudig is, mits de hydrologie in orde is. “In 40 - 50 jaar tijd kunnen zich al heel aardige berkenbroekbossen ontwikkelen, als er tenminste niet te veel bemest en verontreinigd is. Het is vooral een kwestie van niet maaien en kappen.”

Hoge potenties

Bobbink is positief over de potenties van de kleine ecotopen voor natuurherstel. “Soms is het zelfs relatief gemakkelijk, want vaak gaat het om lokale hydrologische systemen. Die zijn gemakkelijker te herstellen dan grote regionale systemen die verstoord zijn. Maar als bronnen verdroogd zijn door grootschalige bosaanplant of waterwinning, dan is het heel wat moeilijker.”

Hij zou heel graag zien dat die vele prachtige gebiedjes met dit preadvies de aandacht krijgen die ze verdienen. Omdat de Assepoesters eindelijk tot volle wasdom komen.[HvdB]

Voor meer informatie: r.bobbink@b-ware.eu

Hellingbossen te donker voor fauna

Herstelmaatregelen in de Zuid-Limburgse hellingbossen hebben geleid tot successen voor de flora. Maar het weer invoeren van hakhout- of middenbosbeheer heeft nog geen aantoonbaar effect op de fauna. Nieuw onderzoek aan de keizersmantel in structuurrijke hellingbossen heeft veel geleerd over de ecologische randvoorwaarden die deze soort aan zijn omgeving stelt. Lichtcondities en de dichtheid aan bosviooltjes lijken op de meeste plaatsen onvoldoende te zijn.

foto Michiel Wallis de Vries

Keizersmantel: karakteristiek voor bosranden met kruidenrijke zomen.

De Zuid-Limburgse hellingbossen zijn van uitzonderlijk belang voor de flora en fauna van het Heuvelland. Ook in Europees perspectief is dit habitat zeldzaam en daarom in het kader van Natura 2000 beschermd. We hebben het hier over habitattypen H9160, de subatlantische en Midden-Europese wintereikenbossen of eikenhaagbeukenbossen. De natuurwaarden van de hellingbossen zijn sinds 1945-1950 onder druk komen te staan en daardoor afgenomen. Vooral de stopzetting van het hakhoutbeheer en de voortschrijdende successie naar opgaand loofbos heeft gezorgd voor een uniformer structuur en lichtklimaat, en een sterke ophoping van organisch materiaal.

Herstelmaatregelen die de bossuccessie terugzetten hebben geleid tot een meer gevarieerde vegetatiestructuur en een positief effect op de flora. Karakteristieke bos- en bosrandsoorten zoals orchideeën hebben flink geprofiteerd. Maar successen voor de fauna bleven uit. Een verklaring hiervoor was moeilijk te geven, wegens onvoldoende kennis van de eisen die dieren stellen aan dit habitat. Voor veel soorten is het bovendien moeilijk om effecten van versnippering te scheiden van beperkingen in habitatkwaliteit.

Keizersmantel als modelsoort

Van dagvlinders is veel bekend en de groep is relatief gemakkelijk te onderzoeken. Daarom is in deze studie keizersmantel als modelsoort gebruikt om een beter inzicht te krijgen in ecologische randvoorwaarden voor de fauna van structuurrijke hellingbossen. Voordeel van de keizersmantel is dat deze soort behoorlijk mobiel is en het uitblijven van vestiging, ondanks regel-

matige waarnemingen van zwervende vlinders, aangeeft dat de belemmeringen voor deze soort op het gebied van de habitatkwaliteit liggen. Veldonderzoek is uitgevoerd in de Eifel, net over de grens in Duitsland. Dit is een goed bruikbaar referentiegebied voor de Nederlandse hellingbossen. Het onderzoek aan de Limburgse locaties was beperkt van omvang, maar omvatte wel de belangrijkste locaties met recente waarnemingen van de keizersmantel in Zuid-Limburg.

Licht en viooltjes beperkend

Het onderzoek heeft zich gericht op de belangrijkste knelpunten voor de habitatkwaliteit op een kleine ruimtelijke schaal. Vooral de bosstructuur met voldoende invallend zonlicht en een hoge dichtheid aan bosviooltjes (waardplant voor rupsen) kwamen naar voren als bepalende factoren van de habitatkwaliteit voor de keizersmantel. Uit eerder onderzoek was al geconstateerd dat met het verdwijnen van het hakhoutbeheer en ander intensief gebruik de Limburgse hellingbossen ouder en dichter zijn geworden. De uitkomsten van het huidige onderzoek bevestigen de vermoedens. Onderzoeker Michiel Wallis de Vries van de Vlinderstichting: "We vonden een duidelijke relatie tussen bosstructuur, lichtklimaat en de dichtheid aan viooltjes. Alleen op de locaties met actief bosbeheer (Eys en Gerendal) waren de omstandigheden gunstig en vergelijkbaar met die op de ei-afzetplekken in de Eifel. Elders was het licht door de dichte kroon- en struiklaag te beperkt voor de lichtminnende viooltjes en vlinders."

Indicator voor herstel

Wallis de Vries vermoedt dat bij herstel van viooltjesrijke lichte bossen de keizersmantel als standvlinder in Nederland kan terugkeren. "Mede door de grote mobiliteit van de soort verwacht ik een snelle respons, ook buiten het Heuvelland, bijvoorbeeld in bossen op de stuwwallen of langs de binnenduinrand. Noodzakelijk is wel een actief bosbeheer!"

Hij verwacht dat in Zuid-Limburg naast de keizersmantel meer soorten ongewervelden zullen profiteren van herstel van de opener structuur van viooltjesrijke bossen. "Mogelijk zelfs gewervelden als hazel- en eikelmuis." [HvdB]

Voor meer informatie:
michiel.wallisdevries@vlinderstichting.nl

Nieuwe rapporten

.....
Ecologische randvoorwaarden voor de fauna van hellingbossen: de keizersmantel als aandachtsoort
OBN174-HE

.....
Natuurontwikkeling van graslanden en moerassen in het zeekleilandschap
OBN172-LZ

.....
Herstel kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt
OBN173-NZBE

Rapporten kunt u gratis bestellen via info@bosschap.nl onder vermelding van de rapportcode.

De OBN-rapporten zijn bovendien als pdf te downloaden van www.natuurkennis.nl. Op deze website vindt u daarnaast informatie over de uitvoering van beheermaatregelen in de diverse landschappen.

Praktische beheervragen kunt u stellen op www.wikinatuurbeheer.nl – een team van beheerders en onderzoekers reageert op uw vragen.

Op www.natuurportal.nl vindt u een krachtige zoekmachine om specifiek op natuuronderwerpen te zoeken.

o+bn
colofon

De o+bn nieuwsbrief is een uitgave van het Bosschap. Een pdf-versie vindt u op www.natuurkennis.nl.

Redactie

Hans van den Bos, Anne Reichgelt, Wim Wiersinga

Redactie-adres

Bosschap
Postbus 65, 3970 AB Driebergen
info@bosschap.nl

Lay-out

Aukje Gorter grafisch ontwerper

Druk

Senefeleder Misset, Doetinchem